

KUNST one

Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs

THEMA: KUNST EN FILOSOFIE

Juist omdat het niet pluis is

Over schoonheid

vo

Saskia van der Linden

'Ernst, van zijn kant, voelde wroeging over zijn ongewilde miskenning van zoveel moois, zoals je je schuldig kunt voelen wanneer je de schoonheid van een veelgeroemd kunstwerk op geen enkele wijze ervaart.'
Advocaat van de Hanen, A.F.Th. van der Heijden.

Met *Schoonheid* is het lastig gesteld. Of we raken er door in verlegenheid of we raken er niet over uitgediscussieerd. Wat is schoonheid eigenlijk, een kwestie van smaak of een eenvoudig biologisch gegeven? Waarom was schoonheid decennia lang 'not done' en waarom maken we er zo'n drukte om als het toch niet naar duidelijke antwoorden leidt? Of is juist die discussie waardevol?

Tien september jongstleden in de kunstbijlage van de Volkskrant schrijft Beppe Costa over de films van Werner Herzog: 'Ik houd van grote, heftige thema's die in grote schoonheid worden verbeeld' en: 'De schoonheid van de muziek in Herzogs films verbindt mij met de werkelijkheid die hij schetst'. *Schoonheid* leidt tot gecompliceerde discussies maar Costa gebruikt het zonder probleem en iedereen begrijpt hem. 'Schoonheid' als begrip belemmert vooral als het gezien wordt als een smaakkwesie van kunstcritici die de smaakmarkt lijken te beheersen. Of bij een te gemakkelijk uitgesproken smaakoordeel van leken. Wat kun je met dit soort particuliere opvattingen? Ze leveren geen heldere lesstof op en ervaringen zijn al helemaal niet 'over te dragen'. Begrijpelijk dat het kunstonderwijs beter af lijkt zonder deze schoonheidskwesie of, we er goed aan menen te doen haar op te vatten als een biologisch verschijnsel.¹ Wat te doen met kunst die met het thema speelt, zich met schoonheid probeert te verstaan? Wat te doen met Armando's *'Schoonheid is niet pluis'*, Shermans *'Schoonheid verveelt me'* of Abramovic' *'Art must be beautiful, artist must be beautiful'*?

De vraag over schoonheid laat zich biologisch, cultureel, historisch of filosofisch bestuderen. Het is leuk om in Umberto Eco's boek te zien hoe schoonheid door de eeuwen heen verbeeld wordt. En hilarisch om kunstenaarsduo Komar en Melamid bezig te zien in hun onderzoek naar het gemiddelde smaakoordeel. Maar van alle invalshoeken is de rol van schoonheid als onderdeel van zowel de kunstbeleving als de kunst zelf, het meest prikkelend.

Over schoonheid is sinds Kant zich er diepgaand over gebogen heeft, veel te doen. Waar voorheen een samenstel van veranderende regels nog voldeed, wordt het beeld de laatste eeuwen steeds bijgesteld. Kant geeft de aanzet door schoonheid los te zien van het object en te koppelen aan de activiteit van de beschouwer. Uiteindelijk brengen in de twintigste eeuw alle Avantgarde bewegingen eerdere beeld- en kunstconcepten aan het wankelen. Duchamp doet dat door het alledaagse in het museum te plaatsen. Het *Futuristisch manifest* stelt: 'Wij verklaren dat de grootsheid van de wereld verrijkt is met een nieuwe schoonheid. [...] een ronkende auto die als hij rijdt, op een mitrailleur lijkt, is mooier dan

de *Nikè van Samotrake*.ⁱⁱ Ook de verschrikkingen van twee wereldoorlogen beïnvloeden zowel in debat als in kunst het idee over schoonheid: 'Schoonheid is niet pluis.' Er moet een nieuwe taal komen: vreemde klanken vullen dichtbundels, in het concertgebouw schreeuwt een zangeres en op de dansvloer wordt gestampt. Postuum verschijnt in 1970 Adorno's *Ästhetische Theorie* waarin hij spanning, breuk en contrast als essentie van kunst beschrijft. Schoonheid als het 'aangename' was 'not done', want als Piero Manzoni zijn *Merda d'artista* en Ron Mueck *Dead Dead* maakt, als Sherman afval en Hirst een varkenskop gebruiken en de Duitsers de term 'häßliche Kunst' introduceren, wordt schoonheid een beledigende term. Aan het eind van de eeuw vinden er echter plots tentoonstellingen plaats met schoonheid als thema. Al eerder werken Gerhard Richter, Anselm Kiefer en Antoni Tàpies stilletjes met oogstrelende kleuren en structuren. Met Neo Rauch en Richter doen velen weer een beroep op figuratie. Hun werken brengen in de 21e eeuw miljoenen op. Het publiek is blij dat kunst niet meer 'lelijk hoeft te zijn'. *Documenta* en de Biënnales reageren. *Kunstforum* wijdt twee dikke delen aan 'Schönheit' en *Art* kopt in een themanummer over de *Comeback der Schönheit*.ⁱⁱⁱ Als klap op de vuurpijl ontvangt Richard Wright in 2009 de Turner-prijs vanwege de 'schoonheid van zijn werk'. Een ommekeer onder andere beïnvloed door de opkomst van de schilderachtige, decoratieve, narratieve, prachtig ornamentale Oosterse moderne kunst.^{iv}

Tot zover de beeldende kunst, echter alle kunsten hebben een bijzondere verhouding met schoonheid: schoonheid en het aangename zijn verschillende zaken, zoals ook smaak en herkennen van schoonheid. Smaak is iets anders dan de schoonheid en de betekenis van een werk onderkennen, waarbij je je een oordeel 'vormt'. Het kan dat je pas in tweede instantie geraakt wordt door wat je eerst niet mooi vond.^v Toen de *Sacré du Printemps* van Stravinsky in 1913 in première ging, brak de hel los. Het orkest was niet meer te horen, terwijl het een respectabel aantal decibellen voortbracht. Men vond het ongewone ritme en gestamp van de dansers onverdraaglijk lelijk.^{vi} Toch ontdekte het publiek binnen een jaar de schoonheid van het stuk. Het snel beslissen wat je van een werk vindt, belemmert het onderzoeken van het werk. Een esthe-

Vanuit de Openbare Bibliotheek Rotterdam
Foto: Saskia van der Linden

tisch waarde-oordeel over het kunstwerk bouw je op door aandachtig lezen, kijken of luisteren. In weerwil van Kant is de discussie over het bestaan van object gerelateerde eigenschappen nog niet uitgewoed, maar dat terzijde.^{vii} Een esthetische oordeel wordt in het ene geval gedefinieerd als het herkennen van de esthetische eigenschappen van een werk in het andere als ervaring van belangeloos welbehagen.^{viii} Schoonheid is verbonden met het ervaren van dat belangeloos welbehagen, een speciaal soort genoegen. Daardoor wordt een gesprek over schoonheid verwarrend. Schoonheid is namelijk niet hetzelfde als 'een (zintuiglijk) genoegen'. Het aantrekkelijke als onderdeel van alle cultuur in de vorm van decoratieve motieven, mode, vormgeving of architectuur is bedoeld om aangenaam te zijn, net als de muziek of dans voor een reclamespot. Kunst als een bijzondere vorm van cultuur richt zich op een andere manier op schoonheid, zoekt niet naar aantrekkelijkheid. In het theater zoekt Peter Brooke in de jaren zestig veeleer verbinding met het publiek dan dat hij hen een aangenaam schouwspel biedt. Pina Bausch bedenkt lompe bewegingen en de elektronische muziek van Karlheinz Stockhausen noem je niet gauw 'aangenaam'. Ook in de ideeën komt schoonheid aan de orde. Genoemde Abramović borstelt in een performance ruw met een metalen kam haar haar, onder het uitspreken van de woorden: 'Art must be beautiful, artist must be beautiful.' Cindy Sherman, fotografe van afval in haar *Disgust-Pictures* (1986-9), speelt in een interview in *Focus*^{ix} met het gegeven als zij in een antwoord stelt dat schoonheid haar verveelt en dat ze zaken die algemeen als 'lelijk' gelden, juist aantrekkelijk vindt. We weten allemaal wat we bedoelen. Er ontstaat pas een probleem als we het over een specifiek boek of toneelstuk heb-

ben. Op de stoep van bioscoop, concertgebouw of museum geven bezoekers vlot hun smaakoordeel. Een enkeling zoekt naar wat het kunstwerk inhield, hoe het opgebouwd was of wat het hen deed; ze geven betekenis aan het werk. Ze gaan in gesprek, discussiëren, reflecteren op het werk en hun beleving. De schoonheid van het werk wordt dan gespreks-onderwerp waarin ze verder gaan dan het geven van hun smaakoordeel. Filosoof Konrad Paul Liessmann stelt: 'Schönheit gehört zu den gleichermaßen umstrittenen wie unhintergehbaren Begriffen der europäischen Kultur'.^x Het begrip is zowel eenduidig als blijvend omstreden. Gelukkig, je zou niet willen dat een raad van wijze heren besluit wat de komende decennia als schoonheid moet gelden of dat de gemiddelde smaak dat vastlegt. De discussie over schoonheid, als 'essentially contested concept'^{xi}, is onderdeel van de kunstbeleving zelf. Blijkbaar is het praten over kunst, het al pratend een oordeel vormen een waardevolle bezigheid. Het scherpt je geest, je kunt je spiegelen in de oordelen van anderen, je kunt daarbij meer over je zelf leren, je kunt anderen overtuigen of nagenieten. Het project van Konmar en Melamid is niet zozeer een onderzoek naar de gemiddelde smaak als wel een kunstproject dat de relatie smaak en schoonheid aan de orde stelt. Het debat rond schoonheid is daarbij onderdeel van kunst zelf. In alle eerder aangehaalde voorbeelden zoeken componisten, choreografen of schilders naar schoonheid, naar de relatie van schoonheid en waarheid, naar de grenzen van schoonheid en onderzoeken zij het begrip zelf. Juist dit debat over schoonheid weerspiegelt haar waarde.

Weggedrukt in de drukte van de stad Rotterdam:
Alles van waarde is weerloos van Lucebert
Foto: Saskia van der Linden

Voor wie verder wil lezen

- ⁱ *Cultuur in de spiegel*, Barend van Heusden, 'Schoonheid', 2010 (Groningen) p. 8.
- ⁱⁱ 'Futuristisch manifest' in *Historische avantgarde*, F Drijkoningen en J. Fontijn, 1982 (Amsterdam), p. 67.
- ⁱⁱⁱ *Kunstforum* (www.kunstforum.de) en *Art* (www.art-magazin.de) twee Duitse tijdschriften over beeldende kunst.
- ^{iv} Zie voor de mooiste voorbeelden *Art*, maart 2010.
- ^v *Filosofie van het kijken*, Mieke Boon, 2009 (Rotterdam), het verschil tussen smaak en esthetisch oordeel, p. 27.
- ^{vi} Er is enige discussie over of Stravinsky de rel rondom zijn muziek niet heeft uitvergroot in de bedoeling zichzelf als innovatieve componist te profileren.
- ^{vii} In het huidige filosofische debat bestaan twee posities: esthetisch realisme en esthetisch anti realisme, die al dan niet het bestaan van esthetische eigenschappen (kwaliteiten) onderkennen. Maria E. Reicher, *Einführung in die philosophische Ästhetik*, 2005 (Darmstadt).
- ^{viii} Een begrip van Kant; Belangeloos in de zin dat het niet begeerd wordt en onafhankelijk van of iets bijvoorbeeld sexy, goed of politiek correct is.
- ^{ix} *Focus*, nr. 4, 1997.
- ^x Konrad Paul Liessmann, *Philosophicum Lech*, september 2009.
- ^{xi} *Essentially contested concept* is geïntroduceerd door Walter Bryce Gallie voor begrippen waar een sluitende definitie geen oplossing geeft, en de oplossing dat alle antwoorden waar zijn; elk antwoord een andere blik op het zelfde geeft, de discussie niet vooruit helpt. Zie ook: http://en.wikipedia.org/wiki/Essentially_contested_concept

En verder

Kunstforum International, 191 & 192 2008.
Kennis in Schoonheid, Rob van Gerwen, 1992 (Amsterdam) hoofdstuk III en VIII.
Schoonheid, Roger Scruton, 2010 (Amsterdam).
De filosofie van de schoonheid, John Armstrong, 2006 (Amsterdam), vooral ook p. 81-114.